

Krajobraz kulturowy w dolinie Kłodnicy

Człowiek od zarania dziejów był uzależniony od otaczającej go przyrody. W rozwoju osadnictwa szczególną rolę pełniła woda, a zwłaszcza rzeki, które stanowiły nie tylko podstawę egzystencji, lecz również bezpieczeństwa, a z biegiem czasu również środek transportu. Woda rzeczna od wieków wykorzystywana była jako źródło energii. Kanały doprowadzały wodę do młynów, później do tartaków. Woda rzeczna zasilala również stawy nadrzeczne, stając się podstawą gospodarki rybnej.

Najstarsze ślady osadnictwa nad środkową Kłodnicą pochodzą ze schyłku starszej epoki kamienia (mezolitu), sprzed 8-4,8 tys. lat p.n.e. Od tego momentu wzdłuż biegu Kłodnicy następowały procesy przemiany cywilizacyjnej znaczone w otaczających nas krajobrazach kulturowych dziełami kultury materialnej, a w przypadku rzeki dziedzictwem technicznym rzeki, np. młynem, jazem, elektrownią wodną czy mostem. Wszystkie te elementy dostarczają cennych informacji na temat roli rzeki w rozwoju danej kultury, a także związku pomiędzy rzeką a kształtowaną w jej biegu kulturą.

Źródła kartograficzne wskazują, że Kłodnica płynęła niegdyś przez gęsto zalesione obszary Górnego Śląska. Rozwijające się osadnictwo doprowadziło do stopniowego wylesiania tych terenów, bądź to pod zabudowę, bądź dla celów rolniczych. W źródłach pisanych pojawiają się informacje o łąkach, leżących nad rzeką. W dolinie Kłodnicy i wzdłuż jej dopływów powstało wiele osad. Woda w rzece była na tyle czysta, że żyły w niej ryby a nawet raki, a mieszkańcy mogli wykorzystywać nadbrzeżne plaże dla celów rekreacyjnych.

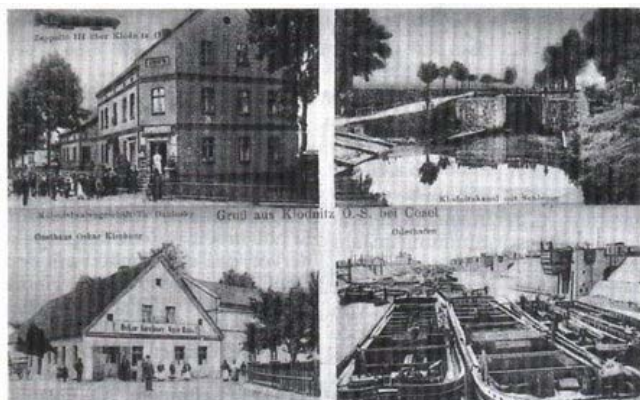
Diametralne zmiany nastąpiły dopiero po rewolucji przemysłowej, gdy wiele z osad przekształciło się w duże miasta przemysłowe, a niekontrolowany rozwój przemysłu i urbanizacji spowodował poważne problemy ekologiczne. Gęsto zaludnione, przemysłowe tereny Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, przez które przepływa Kłodnica, stały się źródłem ścieków komunalnych i przemysłowych. Do rzeki doprowadzane były także wody dołowe ze znajdujących się w pobliżu kopalń. Do zanieczyszczenia rzeki szczególnie przyczyniły się: Katowice, Ruda Śląska, Zabrze, Bytom i Gliwice.

Jedną z miejscowości, powstałych nad brzegiem rzeki Kłodnicy jest osada Kłodnica. Obszar wokół ujścia rzeki Kłodnicy do Odry był bogaty w lasy. Prawdopodobnie osadnicy słowiańscy spławiali nurtem rzeki kłody drewna. Nazwa Kłodnica, *Klodnitz* znaczy więc tyle co "niosąca kłody". Dopiero w XVI wieku nazwa rzeki została przeniesiona na określenie wsi. Do dziś herbem Kłodnicy jest pień drzewa z tkwiącą w nim siekierą i piłą.

Nadleśnictwo w Kłodnicy zostało założone w 1799 roku podczas zakupu byłej kozielskiej posiadłości lennej. Po sekularyzacji w 1810 roku dóbr Klasztoru Cystersów w Jemielnicy i przyłączenia ich części do nadleśnictwa kłodnickiego, zajmowało ono obszar 9814 morgów. Od najdawniejszych czasów tzw. Las Prószkowski, w skład którego wchodziły również lasy nadleśnictwa kłodnickiego, był własnością rodu von Proscow.

Pierwsza wzmianka o rzece pojawia się w dokumencie z roku 1260, w którym znajduje się informacja o tym, że książę Władysław Opolski przeznaczył biskupowi wrocławskiemu Tomaszowi kawałek ziemi koło Ujazdu z drugiej strony Kłodnicy. Kolejną wzmiankę o rzece i jej charakterze znajdujemy przy przekazaniu ziemi nowemu właścicielowi w 1567 roku. Wówczas to baron Johann von Oppersdorf w podzięk za wierną służbę zezwolił swemu koniuszemu Balthasarowi Tauer von Wiklin założyć na obszarze łąki kłodnickiej, po prawej stronie rzeki, cmentarz, wykarczować pola pod zasiew, osiedlić ośmiu ogrodników, wybudować młyn z dwoma kołami napędowymi, jedną stępą, prowadzić wolny wyszynk gorzałki oraz założyć pastwisko.

Osada Kłodnica ściśle związana była z rzeką. Interesujące informacje o ukształtowaniu terenu znajdujemy w nazwach poszczególnych dzielnic miejscowości Kłodnica. Dzielnicą centralną Kłodnica jest najstarsza i związana bezpośrednio z rzeką. Drugą z dzielnic – Żabieniec – rozwinęła się z pierwotnego folwarku „Zabinietz”, wspomnianego po raz pierwszy w dokumencie z 1617 roku podczas zakupu Kłodnicy przez Kochtitzkiego. Nazwa osady wiąże się z ukształtowaniem naturalnym terenu. W pobliżu osady przepływało stare koryto rzeki Kłodnicy. Obszar Żabieńca pełnił jednocześnie rolę terenów zalewowych. Powstały tu liczne rozlewiska, które z czasem wyschły, lub zostały zagospodarowane (utworzono staw rybny). Żabieniec oznacza więc mokradła z żabami, a pełnił rolę osady zajmującej się hodowlą kóz. Późniejsza nazwa osady pochodząca z lat 30. brzmi „Waldfrieden” (Pokój Leśny), co wiąże się z usytuowaniem Żabieńca otoczonego lasem. Trzecią dzielnicą Kłodnicy jest Koźle - Port, która swą nazwę zawdzięcza portowi przeładunkowemu. Czwartą dzielnicę stanowi tzw. Kąpielisko. Rozwój tej dzielnicy jest ściśle związany z budową kąpieliska leśnego, oddanego do użytku w czerwcu 1940 roku. Było to pierwsze kąpielisko w okręgu kozielskim, a jednocześnie jedno z najpiękniejszych na Górnym Śląsku.

Fot. 1. Kłodnica na pocztówce z 1942 r.

W Kłodnicy były dwa młyny, usytuowane nad brzegiem młynówki, łączącej rzekę Kłodnicę z Odrą. W XVII wieku Kłodnica posiadała swoje stawy. Połowy ryb były świętem dla wszystkich mieszkańców, na które przybywały również ważne osobistości. W ostatnich latach XVII wieku stawy w Kłodnicy zaczęto wysuszać i zasypywać, a powodem tego był brak odpowiedniej sieci dróg umożliwiających transport ryb.

Fot. 2. Kłodnica - widok z wieży kościoła.

Począwszy od lat dwudziestych XIX wieku, jak podaje Klings, Kłodnicę nawiedzały klęski żywiołowe. Powódź wiosną 1826 roku oraz w latach 1828, 1829, 1830 zniszczyła nie tylko zasiewy ale również wiele domostw.

Duże znaczenie dla rozwoju Kłodnicy miała budowa kanału, który został nazwany Kanałem Kłodnickim. Kanał oddano do użytku dopiero w 1812 roku, gdyż wojna francusko-pruska spowodowała czasowe wstrzymanie prac. Cały kanał miał długość 45,7 km, a występującą różnicę poziomów w wysokości 48,8 m zniwelowano za pomocą 18 śluz. Realizacja inwestycji napotykała na przeszkody z powodu braku obiecanych funduszy oraz wylewów rzeki Kłodnicy. Po trwającej wiele lat modernizacji można było spławiać również cięższe ładunki, przy zanurzeniu barki do 1,25 m, pod warunkiem jednorazowego, większego upustu wody z rzeki Kłodnicy, która zasilala Kanał i jego śluzy w wodę. w 1938 roku oddano do użytku Nowy Kanał. Przystosowany był do przepływu dużych barek o ładowności do 1000 ton, stąd też jego szerokość wynosiła 30-40 m., a głębokość 3,5 m.

Ważną osadą nad Kłodnicą są Gliwice. Na terenie Gliwic rzeka meandrowała, wielokrotnie podtapiała miasto i utrudniała jego rozwój. Miejskie legendy głoszą, że niegdyś w rzece żyły nawet raki. Wraz z rozwojem przemysłu rozpoczęło się zanieczyszczanie Kłodnicy, która od początku służyła okolicznym zakładom przemysłowym jako kanał ściekowy.

W źródłach podawane są informacje o wielkich kompleksach leśnych w tych okolicach, licznych jeziorach i stawach i w ogóle podmokłym terenie, ze słabymi na ogół glebami. Występowały tu też „pustki”.

O tym, jak pierwotnie wyglądały te okolice, można się dowiedzieć odbywając spacer po lesie Dąbrowa, w pobliżu Starych Gliwic. Teren jest tu pofałdowany, z licznymi dolinkami, strumieniami i wilgotnymi łąkami. Zwraca uwagę bogactwo szaty roślinnej, w tym rzadko występujące i chronione dziś rośliny. Nie był to zatem teren wybitnie sprzyjający rozwojowi rolnictwa, podstawie gospodarki średniowiecznej. Pod koniec XIX wieku na terenie Gliwic było pięć młynów i trzy tartaki.

Jedną z interpretacji nazwy Gliwice podaje, że rdzeniem nazwy jest słowo „*gliw*”, a słowo gliwy oznacza teren gliniasty i przy tym wilgotny. Większość nazw topograficznych w obrębie dzisiejszych Wielkich Gliwic wskazuje przede wszystkim na warunki terenowe, które nie sprzyjały osadnictwu. „Gliniasty, wilgotny teren, olbrzymie kompleksy leśne, stawy i bagna potwierdzają także późniejsze przekazy. Także gleby nie sprzyjały rozwojowi rolnictwa.”

Fot.3. Kłodnica w Gliwicach.

Fot.4. Kanał Kłodnicki. Widok na most ulicy Dworcowej.

Na wyspach, w rozlewisku rzeki Kłodnicy położona była pierwotnie wieś Pławniowice. Stąd też wywodzi się jej nazwa. Powszechnie znane były okoliczne bagna. Obecnie w Pławniowicach w koryto rzeki Kłodnicy wrzyna się ostrym klinem cypel.

W wyrobisku po eksploatacji piasku podsadzkowego używanego w kopalniach do wypełniania pod ziemią przestrzeni powstałych po wydobyciu węgla kamiennego utworzono Jezioro Pławniowice. Zajmuje ono całą szerokość doliny Kłodnicy. Zbiornik pełni funkcję rekreacyjną z możliwością uprawiania sportów wodnych, retencyjną i przeciwpożarową. Jest też sporym zbiornikiem wody przemysłowej zużywanej przez gliwickie zakłady przemysłowe.

Kolejną osadą w dolinie Kłodnicy była wieś Zabrze. Po raz pierwszy zostaje ona wymieniona w Rejestrze Ujazdu biskupstwa wrocławskiego 1305 roku jako wieś „*Sadbre*”. Nazwę tą tłumaczono jako miejsce za debrami - porośniętymi dołami z płynącym wśród wzgórz strumieniem. Strumieniem tym oczywiście była Kłodnica i jej dopływy. Przez Zabrze przepływają bowiem dwie rzeki: Kłodnica i Bytomka oraz kilka potoków.

Dzisiejsze Zabrze powstało z połączenia ze sobą w jeden organizm miejski kilkunastu osad i wsi powstałych nad rzekami. Do początku XIX w. dominował w Zabrzu pejzaż wiejski, a głównym zajęciem miejscowej ludności było rolnictwo. W połowie XIX w. sytuacja ta zaczęła się gwałtownie zmieniać. Powstałe tu licznie kopalnie, koksownie i huty do 1989 roku kształtowały tutejszy krajobraz kulturowy.

Zbrostawice, także leżące w dolinie Kłodnicy, należą do najstarszych osad górnośląskich. Lokowane prawdopodobnie jako miasto pojawiły się w źródłach około 1300 roku. Powstały z połączenia kilku wiosek. Miejscowość ta w czasach piastowskich stanowiła wraz z Pyskowicami jeden z ośrodków władzy na wschodnich rubieżach. Wieś Zbrostawice w dolinie Dramy prawdopodobnie założył Zbrośław. Wiadomo, że przy Dramie – dopływie Kłodnicy - znajdował się tartak oraz trzy młyny wodne.

Inną miejscowością nad Kłodnicą jest Ruda Śląska. Jej dzielnica – Kochłowice jest związana z osobą Kochła, którego własnością były łąki nad Kłodnicą. Potok ten dał nazwę jednej z dzielnic: Kłodnicy. Dopływ Kłodnicy - Bielcza stał się podstawą do utworzenia nazwy Bielszowice.

Ludzie trudnili się rolnictwem, które ograniczało się do drobnych gospodarstw, a ich właściciele pracowali również w przemyśle. W krajobrazie Rudy wraz z rozwojem górnictwa zaczęły pojawiać się osiedla robotnicze, otaczające zwartymi kompleksami tereny kopalni. Miejscowi potentaci zaczęli tworzyć warunki życia dla bardzo swoistego stanu społecznego, jakim byli górnicy. Żyjąc w cieniu kopalni, widząc ciągle ręce czarne od węgla, dorastając i umierając w rzeczywistości nierozzerwalnie związanej z kopalnianymi chodnikami - ludzie ci tworzyli swoją własną, niepowtarzalną kulturę.

Fot.5. Źródła Kłodnicy.

Fot. 6. Górny bieg Kłodnicy.

Źródła Kłodnicy znajdują się w południowej części Katowic, w rejonie lasów murckowskich na granicy dzielnic: Brynów, Muchowiec, Giszowiec i Ochojec. Dokładne umiejscowienie źródeł Kłodnicy jest utrudnione ze względu na coroczne zmiany warunków atmosferycznych i wilgotnościowych i związane z tym znaczne różnice poziomu wody w początkowym odcinku rzeki. Teren źródliskowy porasta las łęgowy z dobrze zachowanym drzewostanem.

Od blisko stu lat Kłodnica prawie na całej długości jest silnie zanieczyszczona. Jedyne niewielki odcinek górnego biegu rzeki zachował charakter naturalny, a niezanieczyszczona tu jeszcze Kłodnica stwarza możliwości egzystencji wielu ciekawym i rzadkim już w naszym regionie roślinom i zwierzętom. Jedyne starsi mieszkańcy Katowic pamiętają, że w Kłodnicy czy jej dopływie – Ślepiotce, która wpada do Kłodnicy na granicy Starych Panewnik, kiedyś pływały ryby, że można było w tych rzeczkach się wykapać, a na spiętrzonych odcinkach nawet popływać kajakiem.

Tekst opracowano na podstawie:

1. Pawluk H., Jelitto G., Zarys dziejów Kłodnicy od jej powstania do 1945 roku. [Dokument elektroniczny] Tryb dostępu: <http://www.k-k.pl/klodn-do-o.html>
2. Historia miasta Ruda Śląska. [Dokument elektroniczny] Tryb dostępu: <http://rudaslaska.com.pl/index.php?s=200121>
3. Zbiegieni A., Pochylnie Kanału Kłodnickiego. [Dokument elektroniczny] Tryb dostępu: <http://www.icons.pl/pages.php?kat=wyd&art=ce&id=oc01xxxxxx08&z=n>
4. Historia Gliwic: praca zbiorowa / pod red. Jana Drabiny. Muzeum w Gliwicach, 1995.

Wykorzystano zdjęcia ze stron:

<http://www.k-k.pl/klodn.html>

<http://www.zjura.sownet.pl/kanal/kanal-metamorfozy.htm>

<http://www.us.edu.pl/katowice/informator/Przyroda/zrodlo.php>

oprac. PP